

УДК 321.728

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор;
М. В. Толочко, здобувачка

ПРАВО ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ В ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто право громадян на свободу об'єднання в політичні партії. Показано, що це право відіграє визначальну роль у формуванні та становленні громадянського суспільства в Україні. Зроблено висновки про те, що саме політичні партії повинні розглядатися громадянином як політико-правовий механізм створення організаційної, матеріальної, нормативно-правової бази, що необхідна для реалізації його прав.

Ключові слова: право на свободу об'єднання, політичні партії, громадянське суспільство.

Актуальність проблеми. Конституція України закріплює дуже важливий принцип конституційного ладу та водночас вихідний принцип громадянського суспільства – суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (ч. 1 ст. 15). Ураховуючи те, що право на свободу об'єднання є одним із основних політичних прав громадян, принцип багатоманітності суспільного життя є відправним у визначенні засад реалізації цього конституційного права і встановлення інститутів громадянського суспільства, складовою якого виступають різноманітні об'єднання громадян, що представляють певні ідеологічні та інші погляди, інтереси різних соціальних груп та індивідів.

Політичні партії є важливими суб'єктами політичних відносин, без яких неможливо уявити сучасну демократію, адже це той єдиний елемент громадянського суспільства, який за умови заволодіння державною владою може об'єднати приватні інтереси громадян, соціальних верств, зацікавлених груп у загальний політичний інтерес. Вони є найважливішою передумовою формування органів державної влади і певною мірою забезпечують прозорість як формування органів державної влади і місцевого самоврядування, так і їх функціонування. Саме тому важливого значення набувають політичні права і свободи громадян, зокрема колективні, які відіграють важливу роль для побудови в Україні громадянського суспільства і правової держави. Конституція України закріпила такі колективні політичні права і свободи людини і громадянина, як: право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право направляти колективні звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядуван-

ня та їх посадових і службових осіб (ст. 40). Право на свободу об'єднання в політичні партії дає змогу громадянину брати активну участь у політичному житті суспільства, а також це не тільки міра можливої поведінки, а й сама можливість для самореалізації, тобто задоволення індивідуальних потреб.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вивченню комплексу питань щодо політичних партій приділяється значна увага як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, такими як: Г. Алмонд, Дж. Д. Дербишайр, Я. Дербишайр, М. Дюверже, Ю. Клочковський, О. Лавринович, В. Лапаєва, С. Лукаш, Д. Лук'янов, О. Петришин, М. Примуш, А. Романюк, Дж. Сарторі, М. Ставнійчук, О. Тодика, Ю. Тодика, Ю. Шведа, Е. Елліс та ін. Проблеми свободи об'єднань та прав, породжених нею, а також питання правового регулювання об'єднань громадян в різних аспектах досліджували також С. Авак'ян, В. Бесчастний, Н. Богашева, О. Ващук, Н. Гаєва, О. Гейда, В. Кафарський, Д. Ковриженко, О. Кордун, А. Корнєєв, Л. Кормич, В. Кравчук, І. Кресіна, В. Лемак, О. Максименко, Д. Малий, М. Менджул, І. Музика, Н. Нижник, П. Рабінович, Ф. Рудич, О. Філонов, М. Хавронюк, О. Чебаненко, О. Чижова, Д. Шелест, П. Шляхтун, Н. Шукліна, Ю. Юдін, Ю. Якименко.

Формулювання цілей. Значення права громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів обумовлюється тією роллю, яку політичні партії відіграють у політичній системі певної країни. **Метою** цієї статті є визначення поняття, змісту та значення права на свободу об'єднання в політичні партії, адже завдяки політичним партіям громадяни стають суб'єктами політичного життя країни. Головне функціональне завдання політичних партій полягає у тому, аби акумулювати суспільні інтереси і сприяти їх організованому та цілеспрямованому просуванню в процесі ухвалення політичних рішень.

Виклад основного матеріалу. Свобода об'єднання як одна з основоположних свобод є основою вільного демократичного режиму. Вона закріплена у фундаментальних міжнародних документах – Загальній декларації прав людини ООН 1948 р., Європейській конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права ООН 1966 р. Визначальною для ствердження свободи об'єднань громадян є ст. 36 Конституції України. Так, відповідно до ст. 20 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації [1]. Згідно із ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., кожна людина має право на свободу асоціації з іншими,

включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів. Користування цим правом не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб. Зазначена стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користуватися цим правом для осіб, що входять до складу збройних сил і поліції [2]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. у ст. 11 наголошує, що кожен має право на свободу мирних зборів і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [3]. Відповідно до ст. 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах [4]. У ст. 1 Закону України № 2365-III від 5 квітня 2001 р. «Про політичні партії в Україні» визначено, що право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції України в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України [5]. Конституційний Суд України у Рішенні № 18-рп/2001 від 13 грудня 2001 р. (справа про молодіжні організації) визначив, що ч. 1 ст. 36 Конституції України гарантує громадянам право на свободу об'єднання, в тому числі у громадські організації, для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Свобода об'єднання означає, зокрема, право-

ву і фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них [6].

Серед громадянських і політичних свобод людини одне з центральних місць посідає свобода об'єднань (асоціацій), яка реалізує право особи знаходити себе у тривалому і стійкому колективі однодумців. Свобода об'єднань (асоціацій), як зазначають П. Рабінович та М. Хавронюк, «означає право на об'єднання громадян для спільних дій і досягнення спільної мети... Таке об'єднання є необхідним для людини, коли вона сама не в змозі вчинювати вказані дії або досягти бажаної мети». Різні об'єднання є стрижнем структурованого громадянського суспільства, однак особливо важлива роль у реалізації свободи політичної діяльності громадян держави, здійснення їх права на участь в управлінні державними справами, як і у забезпеченні політичної та ідеологічної багатоманітності (плюралізму), належить політичним партіям як специфічному виду об'єднань громадян [7, с. 122].

Політичні партії виникають як продукт громадської ініціативи, а отже, є породженням і частиною громадянського суспільства, котре виступає підґрунтям формування і функціонування правової держави – організації і діяльності політичної влади на засадах визнання та забезпечення прав і свобод людини, верховенства закону і взаємної відповідальності особистості і держави. Політичні партії виконують роль посередника у суспільстві; борються із виявами політичної апатії громадян; прагнуть перебороти політичне нецтво значного загалу населення, формують політичну культуру громадян; визначають і формують систему цінностей, що відбиває волю безлічі соціальних структур, з яких складається населення країни. Конкретизувати загальне призначення політичних партій можна шляхом визначення їх функцій, тобто тих завдань, які вони виконують у політичній системі. Отже, основними функціями політичної партії в сучасному суспільстві є:

– ідейно-теоретична, або функція артикуляції інтересів електорату. Сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, інтереси яких партія відстоюватиме і на політичну підтримку яких вона розраховуватиме в боротьбі за владу. Шляхи реалізації: складання партійних програм, передвиборчих платформ партій, політичних заяв партійних з'їздів, пропагування цих документів серед населення;

– політичне представництво соціальних інтересів через канали політичної системи;

– ідеологічна: розроблення ідеології, політичних доктрин і програм, політичного курсу, пошук управлінських моделей його здійснення, стратегії і тактики передвиборчої боротьби, поширення їх серед електорату, що сприяє інтеграції і соціалізації певних соціальних груп, категорій індивідів,

передбачає їх об'єднання навколо засвоєння певної системи цінностей, норм; ідеологічний вплив на членів партії, її прибічників, пропаганда своїх цінностей і світогляду;

- електоральна: партії – найбільш активні суб'єкти боротьби за завоювання політичної влади – координують перебіг передвиборної боротьби, беруть участь у фінансуванні виборчих кампаній, боротьба за владу, її використання або контроль над нею;

- політичне рекрутування: формування кадрового резерву професійних політиків, відбір найгідніших кандидатів на різні політичні посади;

- наукова: розроблення різних соціальних проєктів, технологій виборчої кампанії, законопроєктів, програм соціально-економічного, політичного, духовно-культурного розвитку, адміністративно-управлінських процедур на основі функціонування інформативно-аналітичних центрів, центрів стратегічних досліджень, соціологічних лабораторій, бібліотек;

- функція сполучної ланки між суспільством і державою, між народом і владою;

- встановлення та підтримка ефективного зворотного зв'язку між партіями і суспільством в цілому в інтересах контролю за розвитком політичної ситуації та своєчасним реагуванням на її зміни.

Наявність партій відображає той незаперечний факт, що люди від природи є різними і мають різні інтереси. За умов парламентської представницької демократії партії є носіями плюралізму, розмаїття думок та інтересів. В Основному законі ФРН наголошується: «Партії беруть участь у процесі формування політичної волі народу». Теоретично демократія можлива без партій, практично – ні, бо саме партії у сконцентрованому вигляді виражають думки та ідеї народу в такий спосіб, що вони можуть набути політичної дієвості. Партії є необхідним засобом втілення волі народу в його владу [8].

Політичні партії є головним суб'єктом політичних відносин і як такий без них неможливо уявити сучасну демократію. Політичні партії є: єдиним елементом громадянського суспільства, який за умови оволодіння державною владою може об'єднати приватні інтереси громадян, соціальних верств, зацікавлених груп у загальний політичний інтерес; вони організують політику, вносять у неї елемент керованості, цілеспрямованості; демократизують представницьке правління; вносять у політику, організацію державної влади елемент політичної відповідальності; є найважливішою передумовою формування органів державної влади, а також певною мірою забезпечують прозорість формування органів державної влади і органів місцевого самоврядування та їх функціонування [9, с. 34].

Один із засновників англійської політичної думки Едмунд Берк писав: «Партія – це об'єднання людей, що згуртувалися для сприяння

загальнонаціональному інтересові своїми спільними зусиллями і то на якісь певній, спільно узгодженій zasadі». Румунський учений-конституціоналіст К. Іонеску, визначаючи це поняття в широкому розумінні, наголошує: «Політична партія представляє угруповання або постійну асоціацію індивідів, добровільно об'єднаних між собою ідеологічною близькістю та спільними політичними переконаннями, створену на територіальному рівні на базі певних суворих принципів організації та дисципліни, мета якої зафіксована у програмі або статуті, полягає у проголошенні та здійсненні у перебігу виборчої та парламентської змагальності з іншими партіями певної доктрини або політичної концепції щодо розвитку й управління даним суспільством». Проте, аналізуючи дослідження соціологічних центрів, можна побачити, що 91,1 % громадян не належать до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів, що свідчить про стійку тенденцію низького рівня здатності до активних колективних дій у політичній сфері [10]. Внаслідок цього українське суспільство лишається слабо консолідованим. Підвищення рівня колективного залучення до політичного процесу породжує певні наслідки у соціально-політичній сфері: це стабілізація системи потреб і соціальних очікувань, засвоєння нової системи ролей і норм поведінки, забезпечення каналів недержавного регулювання політичної активності, усвідомлення цілей у політичній сфері через розвиток групової самосвідомості.

Політичні партії відображають інтереси, потреби та цілі певних соціальних груп, виступають посередниками між громадянами і політичною системою та виконують роль політичного інструменту в формуванні і використанні державно-політичної влади. Багатопартійність і породжувана нею політична конкуренція є необхідною умовою та гарантією нормального функціонування демократичних механізмів влади, забезпечення конституційних прав громадян. Політична партія – це частина суспільства, репрезентативна у своїй аналітико-пізнавальній і практичній діяльності провідним тенденціям його розвитку, підпорядкованого задоволенню матеріальних і духових потреб та інтересів людини. О. Постол розглядає політичну партію в таких значеннях: як суб'єкта продукування ідей, які мають не класово обмежений, а виключно загальний характер; загальні ідеї є ніщо інше, як закони, котрим має відповідати їхній спосіб життя; як суб'єкта громадянського суспільства, але не масового, а елітарного – обраного об'єктивним розумом; певний соціальний аттрактор, що притягує до себе все суспільство як за змістом ідей, доступних для розуміння кожному, хто цього справді бажає, так і за демонстрацією адекватного йому способу життя, привабливого і прийняттого для соціуму; партія повинна мати мету

не завоювання влади в державі, а підняття суспільства на рівень громадянського стану [11, с. 701].

Розглядаючи право на свободу об'єднання у політичні партії, на погляд С. Лукаша, слід з'ясувати психологічну і політико-правову природу цього права. Особисті гарантії реалізації прав громадян на свободу об'єднання у політичні партії являють собою систему політико-психологічних і духовних елементів. Першим із них є потреба в партійному житті як внутрішній стимул будь-якої діяльності. На думку політичних психологів, потреба в об'єднанні у політичні партії є самоцінною тільки за умов наявності відповідних природжених якостей характеру, що виявляються з дитинства. В інших випадках така потреба є вторинною щодо, наприклад, базових або первинних потреб – соціально-економічних, політичних, культурних, екологічних, національних та ін. (підвищення соціального статусу, прагнення влади, особисте збагачення). Усвідомлена потреба в об'єднанні в політичні партії трансформується в інтерес, який становить свідому спрямованість громадянина на задоволення нереалізованих базових або інших первинних потреб за допомогою причетності до політичних партій, що прагнуть державної влади. Громадянин, керуючись своїм правом, закріпленим в Основному Законі, зі знанням справи ухвалює рішення про необхідність участі в партійному житті, використання певної політичної партії для досягнення відповідних цілей. Згадані елементи формуються завдяки об'єктивним чинникам: політичне, соціально-економічне та культурне середовище існування індивіда; вкоріненість історичних, національних та релігійних традицій; набір духовних, правових та моральних цінностей, які панують у суспільстві; природу і улаштування державної влади та місцевого самоврядування та іншим і суб'єктивним чинникам: рівень особистої культури, політичну активність, толерантність [12, с. 211].

Висновки. На жаль, за умов сьогодення громадяни України ще не подолали стереотипів, які залишилися від командно-адміністративної системи, а навпаки, прагнуть патерналістського опікування з боку держави, і саме тому необхідне формування якісно нової правосвідомості, нової правової культури. Громадянин України повинен бути орієнтований на активну творчу участь в управлінні суспільними і державними справами, в тому числі через участь у політичних партіях. Останні є тим елементом громадянського суспільства, який може об'єднати приватні інтереси громадян та консолідувати суспільство, адже політичні партії народжуються в надрах громадянського суспільства як рефлекторна «відповідь» громадян, спрямована на задоволення своїх потреб шляхом використання органів державної влади у можливостях, передбачених Конституцією України та законами

України. Політичні партії повинні розглядатися громадянином як політико-правовий механізм створення організаційної, матеріальної, нормативно-правової бази, котра необхідна для реалізації його прав. Виражаючи інтереси різних спільностей людей, партії виступають тією ланкою, що з'єднує громадянське суспільство з державою, забезпечують представництво на державному рівні всієї багатоманітності соціальних інтересів, репрезентуючи при цьому інтереси не всього суспільства, а лише його певного сегменту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 року. – К.: Укр. правнича фундація, 1996.
5. Про політичні партії в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
6. Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2001 від 13.12.2001 року (справа про молодіжні організації) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-01>.
7. Богашева Н. Об'єднання громадян у контексті свободи об'єднання / Н. Богашева // Право України. – 2011. – № 6. – С. 122–126.
8. Вольтер фон Тізенгаузен. Партії: що вони являють собою і для чого вони потрібні / Вольтер фон Тізенгаузен // Складові демократії: пер. з нім. / Махшід Даріабегі, Ганс Дембовскі, Клаус-Дітер Герш та ін.; за ред. Доріс Геттінг, Вольфа-Дітера Міхаелі. – К.: Либідь, 1993. – 160 с.
9. Лукаш С. Ю. Політичні партії в системі взаємовідносин держави і народу в Україні: конституційно-правовий аспект / С. Ю. Лукаш // Проблеми законності. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого / відп. ред. В. Я. Тацій. – 2001. – Вип. 50. – С. 34–40.
10. Офіційний сайт Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=789.
11. Постол О. Є. Політичні партії як об'єкт політичної філософії / О. Є. Постол, А. А. Постол // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – К.: Ін-т держави і права НАН України / голова редкол. Ю. С. Шемшученко, 2010. – Вип. 47. – С. 695–702.
12. Лукаш С. Ю. Щодо проблеми особистих гарантій реалізації прав громадян на свободі об'єднань у політичні партії / С. Ю. Лукаш // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. / за ред. М. І. Панов та ін. – Х.: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2000. – Ч. 1. – С. 211–214.

ПРАВО ГРАЖДАН НА СВОБОДУ ОБЪЕДИНЕНИЯ В ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Мануйлов Е. Н., Толочко М. В.

Рассмотрено право граждан на свободу объединения в политические партии. Показано, что это право играет определяющую роль в формировании и становлении гражданского общества в Украине. Сделаны выводы о том, что именно политические партии рассматриваются гражданином как политико-правовой механизм создания организационной, материальной, нормативно-правовой базы, необходимой для реализации его прав.

Ключевые слова: право на свободу объединения, политические партии, гражданское общество.

THE RIGHT OF CITIZENS TO FREEDOM OF ASSOCIATION IN POLITICAL PARTIES: PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Manuilov E. N., Tolochko M. V.

We consider the right to freedom of association in political parties. Determined that this right plays a decisive role in the formation and development of civil society in Ukraine. It is concluded that most political parties are seen as a national political and legal mechanism to create the organizational, financial, legal and regulatory framework necessary for the implementation of their rights.

Key words: right to freedom of Association, political party, civil society.

УДК 1:316.774

О. В. Прудникова, кандидат філософських наук

ОСОБЛИВОСТИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто особливості розвитку інформаційної культури українського суспільства, її недоліки та переваги на сучасному етапі. Проаналізовано базові моделі інформаційної культури: європейську та євразійську. Доведено, що українське суспільство тяжіє до європейської моделі інформаційної культури, але зберігає певні риси євразійської.

Ключові слова: інформаційна культура, моделі інформаційної культури, комунікація, інформаційно-культурний простір, інформаційне суспільство.